

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.97(09)

Нежурбіда Сергій Ігорович –
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри кримінального права
і криміналістики Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕРІОД XVIII–XIX СТ.

Розкрито еволюцію аналізу теорії причин злочинності в період XVIII–XIX ст. Досліджено праці тогочасних науковців крізь призму цієї проблематики. Зроблено висновки щодо характеру таких теорій і видів наявного в них аналізу.

Ключові слова: еволюція; аналіз; теорія; причина; злочин; злочинність.

Раскрыта эволюция анализа теорий причин преступности в период XVIII–XIX вв. Исследованы работы ученых того времени сквозь призму этой проблематики. Сделаны выводы относительно характера таких теорий и видов имеющегося в них анализа.

Ключевые слова: эволюция; анализ; теория; причина; преступление; преступность.

4 Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. серед головних проблем української кримінології виділено потребу в покращанні наукового розроблення проблем причин та умов злочинності й злочинної поведінки. Її автори зазначають, що це питання передбачає, насамперед, здійснення сучасного теоретичного осмислення методологічного спрямування, чіткого розмежування злочинності як соціального явища та злочинної поведінки. Водночас теоретичні й методологічні висновки повинні усвідомлюватися відповідними гіпотезами, що мають бути перевірені та методично обґрунтовані в репрезентативних дослідженнях (п. 3.4).

Таким чином, аналіз вихідних положень теорій причин злочинності є на сьогодні актуальним. Для його здійснення необхідним є дослідження еволюції такого аналізу в різні історичні періоди (починаючи з XVIII ст.), що дасть змогу зрозуміти його

сучасний стан. Нагальність вивчення цього питання також зумовлена відсутністю подібних досліджень у кримінології.

З огляду на зазначене, метою статті є дослідження еволюції аналізу теорій причин злочинності в період XVIII–XIX ст. із використанням праць, авторами яких є: Ж.-П. Бріссо, М. Вольфганг, Р. Гарофало, О. А. Герцензон, Г. Гросс, В. С. Емінов, Ф. Арамбуру Зулоага, Н. Ф. Кузнецова, К. Бернардо де Куїрос, Ф. фон Ліст, Ч. Ломброзо, Е. Лоран, Г. М. Міньковський, П. Дорадо Монтеро, Ф. М. Решетников, Г. Тард, Г. Тості, М. Уїлсон, Е. Феррі.

Проблема детермінації злочинності, на думку Г. М. Міньковського та Н. Ф. Кузнецової, завжди привертала увагу філософів, юристів, представників інших галузей знань, починаючи з часів глибокої давнини, за яких відповідні ідеї висловлювались у контексті більш загальних суджень про норму й патологію поведінки, особистість та її формування, способи регулювання життєдіяльності людей [1, с. 14]. Однак момент появи осмислених точок зору щодо існування певних явищ, їх характеру, не завжди співпадає з періодом початку їх аналізу. Це є логічним, оскільки появі предмета аналізу повинен передувати він сам. Це стосується також концепцій, присвячених вивченню причин злочинності, час виникнення яких не завжди співпадає з часом аналізу.

Висвітлюючи історію аналізу ідей щодо причин злочинності, спочатку слід звернути увагу на десяти томну «Бібліотеку» («Філософську бібліотеку законодавця, політика, юриста, або вибір кращих промов, дисертацій, дослідів, уривків, складених про кримінальне законодавство найвідомішими письменниками французькою, англійською, італійською, німецькою, іспанською та іншими мовами, для досягнення реформи кримінальних законів у всіх країнах, перекладених і супроводжених зауваженнями та історичними спостереженнями Ж. П. Бріссо де Барвілля, автора «Теорії кримінальних законів»), опубліковану в 1782–1786 рр. На думку О. А. Герцензона, у російській та радянській кримінально-правовій літературі її було незаслужено забуто, незважаючи на її безсумнівний інтерес і значення як своєрідної пам'ятки прогресивної кримінально-правової літератури XVIII ст. [2, с. 55]. Огляд змісту праці Бріссо показав, що, крім його авторських публікацій та коментарів, вона містить публікації авторів, серед яких: Беккарія (про злочини й покарання), де ла Мадлен (про необхідність і засоби знищення смертної кари), Зонненфельс (про відміну тортури), Туррейль (про тортури), Вольтер (про справедливість і гуманність), Марат (про плани кримінального законодавства), Серван (про норови), де Вільньов (про попередження дітовбивства), Піне (про смертну кару), Мор, Лінге, Луї,

Вермейль, Драгонетті (про чесноти й винагороди), Жирар (основи права покарання), Лакруа (про походження цивілізації та зловживання, які вона тягне за собою) та ін. Цю працю Бріссо, на нашу думку, можна вважати першою спробою **елементарного аналізу кримінологічних концепцій**. Аналіз «Теорії кримінальних законів» («*Theorie des lois criminelles*», 1781 р.) Бріссо, який здійснив О. А. Герцензон, дав змогу йому дійти висновку про те, що вчений зробив спробу застосувати в систематизованому вигляді головні ідеї, сформульовані Беккаріа, Вольтером, Монтеск'є [2, с. 57–60], а отже, на нашу думку, удався до їх **системного аналізу**.

Наступним аналітиком теорій причин злочинності є Габріель Тард – видатний лідер французької соціологічної школи [3, с. 490]. За словами Маргарет Уілсон, він перевіряв домінуючі тогочасні теорії причин злочинності й відкинув біологічні та фізіологічні теорії як неадекватні, висунувши власну концепцію – вдале поєднання соціології та психології [4, с. 4]. Що стосується власне причин злочину, Г. Тард у праці «Злочинець та злочин» довів необхідність пізнання факторів злочинності, запропонував фізичне й фізіологічне пояснення злочину, дослідив вплив на злочинність фізіологічного фактора, вад вищих прошарків суспільства, урбанізації, міграції, релігії, моралі, багатства, бідності, освіти, праці, релігійних вірувань і цивілізації [5, с. 87–129, 157–173, 254–260, 284–290]. У «Порівняльній злочинності» науковець дослідив ідеї щодо сутності злочину та причин злочинності, авторами яких були Амадей, Бенедикт, Бордье, Бянкі, Віргіліо, Гегер, Гарофало, Достоевський, Дюкамі, Лакасань, Ланно, Ловернь, Ломброзо, Мадслі, Манувріє, Марро, д'Орбінї, Тайлор, Тайнард, Топінард, Труссо, Феррі, Флекк, Фріджеріо, Чівідалі [5, с. 8–9, 16–21, 27–35, 40–41, 43–45, 47, 208–219, 223–224, 240–241]. Тард відомий у кримінології як один із найактивніших критиків італійської позитивістської школи, очолював яку Чезаре Ломброзо.

«В історії кримінології, – писав Марвін Вольфганг, – імовірно, немає імені, яке звеличували або критикували так багато, як ім'я Чезаре Ломброзо» [6, с. 168]. Ф. М. Решетников стверджував, що вихідні положення антропологічної школи в кримінальному праві було сформульовано задовго до Ломброзо, Феррі та Гарофало [7, с. 71], але людей, які це зробили, було мало, оскільки до 1879 р. лише незначна кількість учених робили більш або менш серйозні спроби виявити підґрунтя (соціальне, біологічне, психологічне) злочинності [8, с. 25]. Така кількість нерозв'язаних проблем вимагала їх систематизованого пояснення, тобто розроблення наукових теорій [9, с. 8]. Ломброзо наважився це зробити, але після аналізу деяких точок зору, що пояснювали природу злочинної поведінки. Їх синтез і надав йому змогу

заснувати нову науку – кримінальну антропологію. Відбулося це тоді, коли, на думку його учня Енріко Феррі, «... Ломброзо після вдалого підготовчого фазису синтезував у пристрасну наукову систему всі розпорошені та фрагментарні спостереження про злочинців, додавши до неї низку власних оригінальних досліджень, завдяки чому заклав міцний фундамент для нової науки кримінальної антропології» [10, с. 69]. Отже, Ломброзо **синтезував ідеї про причини злочинності (злочину)**, попередньо здійснивши їх **феноменологічний аналіз**.

Учень Ломброзо й один із представників позитивістської школи кримінології Енріко Феррі в «Кримінальній соціології» (1884 р.) вдався до **причинного аналізу** ідеї про сутність злочину, авторами яких були Альбрехт, Бенедікт, Бітінгер, Бонгі, Бонфілі, Варга, Віргіліо, Галль, Гарофало, Деспін, Дюркгейм, Енгельс, Ескіроль, Жильйом, Жолі, Колаянні, Корре, Крафт-Ебінг, Ліст, Ловернь, Ломброзо, Льйоїс, Мадслі, Марро, Манувріє, Морель, Ніколсон, Прітчард, Тард, Томпсон, Тулмуш, Феррас, Фрежье, виклавши його результати схематично [11, с. 117–140, 147–174].

Третій серед головних представників тогочасної італійської школи кримінології – Рафаель Гарофало, автор всесвітньо відомої «Кримінології», якого також може вважати аналітиком теорії про причини злочинності. Для обґрунтування цієї думки ми обрали англійський переклад «Кримінології» Гарофало 1914 р., який було здійснено не з італійськомовного джерела, а французькомовного. Дослідження праці Гарофало, що здебільшого містила текст видання 1884 р., показало, що вчений, висуваючи власну теорію «природного злочину», здійснив аналіз переконань щодо причин злочину, які висловлювали Галль, Ловернь, Феррас, Лукас, Морель, Деспін, Ніколсон, Бенедикт, Феррі, Корре (антропологічні теорії), Бордьє, Пента, Віргіліо, Кнехт (фізичні аномалії), Томпсон, Марро (спадковість), Колаянні. Крім цього, він також дослідив теорію злочину Тамаша Драгу та соціологічну позицію Тарда. Як бачимо, праці італійських кримінологів позитивістського напрямку пронизані аналізом точок зору щодо причин злочинності. Це не дивно, адже вони є позитивістськими.

Цікавим для нашого дослідження також є огляд аналітичної діяльності критиків позитивістського напрямку кримінології. Так, Франц фон Ліст (1851–1919 рр.) писав, що природно-історичний аспект усвідомлення злочину передбачає загалом два підходи – біологічний і соціологічний. Його **логічний аналіз** «природно-історичних» теорій щодо злочину – біологічної та соціологічної – дав Лісту можливість зробити висновок, що ці ідеї не тільки не суперечать одна одній, а, навпаки, взаємно доповнюються [12, с. 89–90, 92]. Логічний аналіз

тогочасних концепцій стосовно причин злочину дав змогу вченому обґрунтувати поділ кримінології на низку галузей [13, с. 72].

Франц фон Ліст уважав, що кожний окремий злочин виникає внаслідок взаємодії двох груп факторів: з одного боку, індивідуальних особливостей злочинця, з іншого – зовнішніх фізичних і суспільних, особливо економічних, відносин [13, с. 77]. Навіть критикуючи представників італійської кримінологічної школи, науковець брав до уваги їх ідеї. Так, на Брюсельському конгресі кримінальної антропології вчений заявив, що патологічний стан, який створює злочинність, полягає у фізичній, моральній та естетичній неврастенії, природженій або набутій; вона створює професійного злочинця. Крім того, Ліст розрізняв злочинців за хворобою або внаслідок інтоксикації, а також злочинців-дегенератів [14, с. 95].

Ми пропонуємо знову звернутися до «синтезу» Ломброзо, що надав йому можливість спробувати заснувати нову науку – кримінальну антропологію. Імовірно, його приклад сприяв «синтезу», що застосував Ганс Гросс відносно основ хімії та фізики, занять фотографією і мікроскопією, ботанікою та зоологією, опублікуванню в 1893 р. «Порадника для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів» [15] – книги, що узагальнила його досвід, якій судилося стати першим підручником із наукової криміналістики, прославивши Гросса у всьому світі [8, с. 73], фундаментальну працю, що започаткувала криміналістику як самостійну сферу наукових знань.

Цікавим для української кримінологічної науки є період роботи Гросса в Чернівецькому університеті протягом 1899–1902 рр. [16]. Серед його праць особливо слід виділити «Кримінальну психологію» [17]. На нашу думку, саме вона передбачала аналіз підходів щодо мотивів злочинів крізь призму психології. Для досягнення наукових результатів Гросс зосередився на вивченні теорій таких учених (ми зазначаємо тільки «спеціалізованих»): Блойлер, Ваєр, Вільбранд, Гоффбауер, Громанн, Екартхаузен, Елліс, Кох, Краусс, Краффт-Ебінг, Курелла, Ломброзо, Мадслі. Марро, Мюнх, Неке, Рено, Фрідріх, Фріс, Хайнрот, Шауманн та ін. Переконання в тому, що «Кримінальна психологія» Гросса стала прикладом здійснення аналізу крізь призму психології, підтверджує також його позиція стосовно застосування психологічного методу для дослідження причинних взаємозв'язків [17, с. 4].

Крім того, у 1898 р. Гросс заснував журнал «Архів кримінальної антропології і криміналістики» («Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik», нині – «Архів кримінології»). Аналіз змісту цього видання показує, що на час його заснування, і в подальші роки, на його сторінках друкувалися наукові праці, у яких було висвітлено теорії їх авторів щодо причин злочинності. У XIX ст. «Архів кримінальної

антропології і криміналістики» був не єдиним виданням, на сторінках якого публікували праці кримінологи. Серед подібних видань – «Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft» (за редакцією Ліста) – журнал класичного напрямку. Останньому протистояла позитивістська школа, яку в кримінології представляли «Archivio di psichiatria, scienze penali ed antropologia criminale» (Турин, починаючи з 1880 р.), «Archives de l'anthropologie criminelle et des sciences penales» (Ліон, починаючи з 1886 р.), «Scuola positiva nella giurisprudenza penale» (Фієзоле, починаючи з 1891 р.), «Anomalo» (Неаполь, починаючи з 1891 р.), «Rivista mensile di psichiatria forense e antropologia criminale» (Неаполь, починаючи з 1898 р.), «Crimes e Criminosos» (Піо-де-Жанейро, починаючи з 1895 р.), «Centralblatt für Nervenheilkunde und Psychiatrie» (Лейпциг, починаючи з 1891 р.), «Science of Man» (Сідней, починаючи з 1898 р.), «Criminologia moderna», (Буенос-Айрес, починаючи з 1898 р.) і навіть українське видання «Архів психіатрії, неврології та судової психопатології» (Харків, починаючи з 1883 р.) [10, с. 43].

Таким чином, уже наприкінці XIX ст. переважно на території Західної Європи існували «друковані майданчики» для аналізу кримінологічних переконань, у тому числі щодо причин злочинності. Їх призначенням, зокрема, було акумулювання ідей кримінологічних шкіл, формування емпіричної й теоретичної баз. Свідченням правильності нашої позиції є відомості про проведення в 1885 р. у Римі I-го міжнародного конгресу кримінальної антропології (з двома секціями: кримінальної біології (керівник – Ломброзо) та кримінальної соціології (керівник – Феррі). До кінця XIX ст. відбулися конгреси в Парижі (1889 р.), Брюсселі (1892 р.), Женеві (1896 р.). «Майданчиками» для аналізу кримінологічних теорій також можна визнати й чисельні збори Міжнародного союзу криміналістів у 1889 р. (Брюссель), 1890 р. (Берн), 1891 р. (Христіанія), 1893 р. (Париж), 1894 р. (Антверпен), 1895 р. (Лінц), 1897 р. (Лісабон), 1899 р. (Будапешт).

Заслугове на увагу праця Еміля Лорана «Кримінальна антропологія і нові теорії злочину» (1894 р.) [18], у якій учений висвітлив «нові» на той час системи ідей щодо: 1) атавістичного походження злочину; 2) злочину як однієї з форм епілепсії; 3) злочину як результату виродження. Також Лоран розглянув «комбіновані» підходи відносно теорій школи спіритуалістів. Однак зазначений аналіз науковець здійснив у межах лише одного розділу своєї праці, що був незначним за обсягом, хоча й становив складову дослідження кримінальної антропології. Зазначене дає підстави стверджувати, що аналіз тогочасних кримінально-антропологічних концепцій не був головною метою його праці.

Водночас ми можемо виділити праці, головною метою яких був саме аналіз кримінологічних теорій: праці іспанських кримінологів Педро Дорадо Монтеро [19], Фелікс Арамбуру Зулоага [20]. Але особливу увагу, на нашу думку, слід звернути на працю «Сучасні теорії злочинності» (1898 р.), автором якої є Констанціо Бернардо де Куїрос [21]. Широкому колу кримінологів вона стала відома з моменту виходу у світ її англomовного перекладу в 1911 р. Характеризуючи її, У. Смітерс, голова комітету перекладів Американського інституту кримінального права і кримінології та Секретаріату Бюро порівняльного права Американської асоціації адвокатів, зазначав, що сенйор К. Бернардо де Куїрос декілька років витратив на дослідження численної за обсягом європейської літератури та декілька років – власне на написання роботи [22, с. 16].

Вивчення тексту роботи показало, що аналізу «сучасних» теорій причин злочинності присвячено перший розділ роботи, який поділено на три підрозділи. Перший підрозділ містить роздуми про витоки кримінології, які де Куїрос убачав в окультних науках: фізіогномії, френології, психіатрії й статистиці. Другий підрозділ присвячено аналізу кримінологічних теорій італійських антропологів. Третій підрозділ передбачає аналіз кримінологічних теорій. З огляду на природу та генезис злочину, учений поділяє кримінологічні теорії на антропологічні та соціальні, класифікуючи антропологічні теорії на: 1) атавістичні; 2) дегенерації; 3) патологічні; а соціальні – на: 1) антропо-соціальні; 2) соціальні; 3) соціалістичні. Дослідник не тільки класифікує кримінологічні теорії, а й детально аналізує теорії: атавістичні, дегенерації, патологічні (епілепсія, неврастенія), антропо-соціальні, соціальні (відсутність адаптації особистості до соціального середовища, сегрегація, паразитизм) та соціалістичні [21, с. 37–79]. Отже, **праця К. Бернардо де Куїроса «Сучасні теорії злочинності» стала першим зразком логічного аналізу теорій причин злочинності**, що, на нашу думку, суттєво вплинуло на подальший аналіз кримінологічних теорій.

На висвітленні результатів цієї праці ми завершимо огляд аналізу теорій причин злочинності, що тривав до кінця XIX ст. Усе вищезазначене дало змогу автору дійти низки висновків.

XVIII ст. – період появи осмислених точок зору щодо причин злочинності, а також час початку здійснення їх аналізу. Саме з XVIII ст., у процесі розвитку кримінології, разом зі злочинністю, що дедалі більше поставала предметом аналізу, почав здійснюватись аналіз теорій її причин. У період XVIII–XIX ст. спостерігалась еволюція аналізу теорій причин злочинності. Так, елементарний аналіз теорій (Жак-П'єр Бріссо, XVIII ст.) більше ніж за 100 років

трансформувався завдяки критичному, феноменологічному, синтезу та видовому аналізу в логічний (Констанціо Бернардо де Куїрос, XIX ст.). Уважаємо, що такі зміни зумовлені появою численних концепцій щодо причин злочину, зокрема «найпомітнішої» в історії кримінології теорії «природженого злочинця» Чезаре Ломброзо. Ураховуючи характер аналізу попередніх висновків стосовно причин злочинної поведінки, теорію засновника позитивістської школи кримінології Чезаре Ломброзо можна визнати аналітичною. Концепції причин злочинності, дослідження яких здійснювалися в цей період, за походженням європейські. Їх розробники були представниками Німеччини, Франції, Австрії, Італії.

У кінці XIX ст. набув поширення «видовий» аналіз теорій причин злочинності (Педро Дорадо Монтеро), предметом якого стали кримінологічні теорії одного напрямку (антропологічного) та місця їх упровадження (Італія). Прикладом може слугувати «критичний» аналіз антропологічного напрямку теорій причин злочинності, до якого вдавалися німецькомовні, франкомовні кримінологи кінця XIX ст. У цей період майже відбувся поділ теорій причин злочинності на біологічні та соціальні (Франц фон Ліст, Констанціо Бернардо де Куїрос та ін.). Саме в XIX ст. було сформовано психологічний підхід до пояснення мотивів злочинної поведінки (Ганс Гросс, Краффт-Ебінг), що став результатом «синтезу» вивчення злочину крізь призму психології та слугував підґрунтям для формування психологічних теорій причин злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология : [учеб.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М. : БЕК, 1998. – 566 с.
2. Герцензон А. А. Уголовно-правовая теория Жана Поля Марата / А. А. Герцензон. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1956. – 247 с.
3. Tosti, Gustavo (1897). The Sociological Theories of Gabriel Tarde. *Political Science Quarterly* 12 (3): 490–511.
4. Wilson, Margaret S. (1954). Pioneers in Criminology. I. Gabriel Tarde (1843–1904). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science* 45(1): 3–11.
5. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. Тард. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 391 с.
6. Wolfgang, Marvin. Cesare Lombroso. Pp. 168–227. In. : H. Mannheim (ed.). *Pioneers in Criminology*. London: Stevens, 1960. – 402 p.

7. Решетников Ф. М. Уголовное право буржуазных стран. – Вып. II : «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление / Ф. М. Решетников. – М., 1966. – 100 с.
8. Торвальд Ю. Век криминалистики / Ю. Торвальд. – 3-е изд. – М. : Прогресс, 1991. – 323 с.
9. Эминов В. Е. Причины преступности в России: криминологический и социально-психологический анализ / В. Е. Эминов. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2011. – 128 с.
10. Ферри Э. Уголовная социология. – Ч. 1 / Э. Ферри. – СПб., 1910. – 454 с.
11. Ферри Э. Уголовная социология / Э. Ферри. – М. : ИНФРА. – М., 2005. – 658 с.
12. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. Лист. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 110 с.
13. Лист Ф. Учебник уголовного права / Ф. Лист. – М., 1903. – 352 с.
14. List F. Apercu des application de l'anthropologie criminal. Pp. 97–106. In: Actes du troisieme Congris international d'anthropologie criminelle tenu a Bruxelles en aoet 1892 sous le haut patronage du gouvernement. Biologie et sociologie. Bruxelles, 1893. – 525 p.
15. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w. / H. Gross. – Graz, 1893 VII. – 620 s.
16. Нежурбіда С. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель / С. Нежурбіда // Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 3. – С. 119–123.
17. Gross H. Criminalpsychologie. Graz: Leuscher & Lubensky's Universitu-Buchhandlung, 1896. – 721 s.
18. Laurent E. L'anthropologie Criminelle et les Nouvelles Theories du Crime / E. Laurent. – Paris, 1894. – 157 p.
19. Montero P. D. La Antropologna criminal en Italia, 1889. – 177 p.
20. De Aramburu y Zuloaga, Felix. La Nueva Ciencia Penal. – Madrid, Sevilla, 1887. – 378 p.
21. De Quirys, Constancio Bernardo. Las Nuevas Teorias de la Criminalidad. Hijos de Reus, 1898. – 357 p.
22. De Quirys, Constancio Bernardo. Modern Theories of Criminality. Boston: Little, Brown, and Company, 1911. – 249 p.